

INFORMAČNÍ SLUŽBY

**Vývoj kvalifikačních požadavků
ve skupinách příbuzných povolání**

ZPRACOVAL: ING. LUKÁŠ HULA

Praha 2005

OBSAH

1. Úvod.....	3
2. Vymezení okruhu povolání a jejich charakteristika v ISTP	4
3. Profesionální profily v dané oblasti a odpovídající obory vzdělání	5
4. Předpokládaný vývoj v sektoru informační služby.....	6
5. Akcentovaná témata pro vzdělávání ve směru informační služby	8
6. Přílohy	10
Profesionální profil pro obor vzdělání 7241M/01 Informační služby	11
Vývoj kvalifikačních požadavků ve skupinách příbuzných povolání v sektoru informační služby (Prof. PhDr. Jiří Cejpek).....	14
Vývoj kvalifikačních požadavků ve skupinách příbuzných povolání v sektoru informační služby (Mgr. Libuše Dostálová)	23
Vývojové trendy v knihovnictví (Bc. Zuzana Kulichová)	27

Informační služby.

Vývoj kvalifikačních požadavků ve skupinách příbuzných povolání

Zpracoval ing. Lukáš Hula.

Autoři studií: Prof. dr. Jiří Cejpek, Mgr. Libuše Dostálová, Bc. Zuzana Kulichová.

Vydal © Národní ústav odborného vzdělávání
Praha 2005

Tisk a technická příprava: informační středisko odborného vzdělávání NÚOV

1. Úvod

Oborová skupina informační služby je jednou z 25 skupin, které pracují při Národním ústavu odborného vzdělávání z pověření Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Práce oborových skupin přispívá k tomu, aby vzdělávací programy středního odborného vzdělávání utvářené v rámci kompetencí NÚOV odpovídaly současnému a očekávanému vývoji požadavků na pracovní činnosti v povoláních.

Oborová skupina informační služby průběžně sleduje vývojové trendy v dané oblasti a jejich vliv na kvalifikační požadavky povolání v knihovnické a informační sféře. Získané poznatky jsou užitečné pro tvorbu profesních profilů a kurikulárních dokumentů pro vzdělávací programy odborného vzdělávání. K dispozici jsou rovněž pedagogickým pracovníkům a široké veřejnosti, která má zájem o informace o očekávaném vývoji kvalifikačních požadavků.

V roce 1998 byla na základě expertních vyjádření členů oborové skupiny informační služby vytvořena sektorová studie „Sledování vývojových trendů ve skupinách příbuzných povolání – informační služby¹. Těžiště studie bylo ve vytipování obecných vývojových trendů ve vyspělých ekonomikách a jejich porovnání se specifickými podmínkami vývoje transformující se ekonomiky ČR. Experti vyjádřili názory na očekávaný vývoj kvalifikací v oblasti informačních služeb a specifikovali základní požadavky na odborné vzdělávání v dané oblasti. S odstupem sedmi let byli experti z oborové skupiny znovu požádáni o vyjádření k trendům ve vývoji povolání dané oblasti

Na základě rozboru expertních stanovisek jsme vytypovali témata pro odborné vzdělávání, která s ohledem na očekávaný vývoj povolání považujeme za nejzávažnější.

Jsou jimi:

- Informační systémy
- Prostředky informačních a komunikačních technologií
- Cizí jazyky
- Podniková ekonomika
- Marketing a management
- Právo
- Český jazyk a literatura
- Psychologie a sociologie

¹ Sledování vývojových trendů ve skupinách příbuzných povolání. Informační služby. Zpracovala Ing. Eva Antoňová. 1. vyd. Praha, Výzkumný ústav odborného školství, srpen 1998, 16 s.

2. Vymezení okruhu povolání a jejich charakteristika v ISTP

Integrovaný systém typových pozic (ISTP) se orientuje na zkvalitnění komunikace na trhu práce, především na usnadnění a zlepšení procesu zprostředkování práce a profesního poradenství. Vznikla nová soustava povolání a typových pozic, která vychází z aktuální situace na trhu práce a současně je provázána se vzdělávací soustavou ČR.

Kartotéka typových pozic obsahuje více než 1200 typových pozic. Každá typová pozice je popsána činnostmi, příklady prací a pracovními a technickými podmínkami výkonu práce. Současně jsou odborně stanoveny běžné požadavky na vykonavatele práce – kvalifikační (vhodné obory vzdělání, požadované certifikáty a průřezové dovednosti), osobnostní i zdravotní. Tato rozsáhlá informační základna je volně dostupná na internetu (www.istp.cz) a mohou ji tak využívat zaměstnanci úřadů práce, nezaměstnaní, ale i pedagogové a žáci škol. Údaje využívají rovněž tvůrci vzdělávacích programů, kteří analyzují pracovní pozice z hlediska požadovaných odborných kompetencí.

Sektor informační služby připravuje na povolání a typové pozice, které jsou v kartotéce typových pozic zahrnuty do odborného směru *informační služby*.

V odborném směru *informační služby* vyžadují střední vzdělání s maturitní zkouškou tato povolání:

Archivář – nejsou definovány typové pozice

Knihovník – nejsou definovány typové pozice

V odborném směru *informační služby* vyžadují vyšší odborné vzdělání tato povolání:

Samostatný archivář – nejsou definovány typové pozice

Samostatný knihovník – nejsou definovány typové pozice

3. Profesní profily v dané oblasti a odpovídající obory vzdělání

Ze soustavy povolání (např. v Integrovaném systému typových pozic) vyplývá potřebnost konkrétních kvalifikací. Kvalifikační požadavky pro jedno nebo více povolání popisují profesní profily, které projednávají sociální partneři a experti na odborné vzdělávání v oborových skupinách při NÚOV. Přijaté profesní profily jsou východiskem při vytváření programů odborného vzdělávání.

Vytvoření profesního profilu zakládá požadavek na existenci adekvátního oboru vzdělání. V navrhované nové soustavě oborů vzdělání souvisí s každým oborem vzdělání profesní profil – jako popis kvalifikace poptávaný světem práce a projednaný se sociálními partnery.

V souladu s pojetím probíhající kurikulární reformy jsou pro každý obor vzdělání postupně vytvářeny rámcové vzdělávací programy (RVP), které vymezují státem garantovaný povinný základ vzdělávání. Na RVP budou navazovat školní vzdělávací programy (ŠVP) zpracováváné školami s ohledem na požadavky místní či regionální povahy i zvláštní potřeby žáků a jejich budoucích zaměstnavatelů.

Oborová skupina informační služby projednala profesní profil **7241M Informační služby**² - viz příloha. Tomuto profesnímu profilu odpovídá v navrhované soustavě oborů obor vzdělání 7241M/01 Informační služby.

² Všechny profesní profily jsou k dispozici na www.nuov.cz v sekci vzdělávání v ČR – oborové skupiny

4. Předpokládaný vývoj v sektoru informační služby

Můžeme konstatovat, že za posledních 5 let došlo k výraznému posunu v oblasti informačních služeb, a to díky rozvoji a zavádění nových informačních technologií. V České republice se v současné době ocitáme na prahu tzv. 3. fáze automatizace knihoven, kdy se část fondů knihoven digitalizuje a jejich služby jsou převáděny na počítač. Tak se z vědeckých knihoven s fondy a katalogy převážně papírovými postupně stávají knihovny digitální.

Digitální knihovnu lze charakterizovat jako systematicky organizovaný a spravovaný soubor převážně elektronických zdrojů, tj. digitálních dokumentů či dokumentů do digitální podoby převedených, s odpovídajícími elektronickými službami. Digitální knihovna zpřístupňuje nejen tyto zdroje na základě jejich akvizice, pořádání, uchování, vyhledávání a distribuce, ale poskytuje i obdobné zdroje z jiných souborů, umístěných v globálním prostoru, konkrétní populaci uživatelů prostřednictvím počítačových sítí v režimu online.

- 1) Ve veřejně přístupných knihovnách se posilují některé dosavadní funkce a objevují se některé nové.
- 2) Roste význam veřejně přístupných knihoven jako míst setkávání uživatelů s tvůrci v oblasti literatury, hudby, vědy apod. i vzájemného setkávání uživatelů. V tomto směru jde o jisté vyrovnávání izolovanosti, do níž jedince zahání stále častější používání počítačů, masmédií všeho druhu a další techniky, rostoucí převaha nepřímé sociální komunikace nad základní a nenahraditelnou přímou sociální komunikací.
- 3) V míře, v jaké demokratické společnosti směřují ke společnosti znalostní, učící se (knowledge society, learning society), roste úloha veřejně přístupných knihoven jako středisek mimoškolského vzdělávání. Tyto knihovny mají reálnou šanci stát se centry celoživotního vzdělávání, především pak v oblasti výuky práce s prostředky informačních a komunikačních technologií. Trend internetizace knihoven je dokonce součástí informační politiky státu.
- 4) V důsledku posilování komunální politiky za účelem zvýšení kvality života v obcích, a to i jako jisté protiváhy k sílícím globalizačním tendencím, posiluje vrůstání veřejně přístupných knihoven do života obcí a regionů, v nichž působí. Tato tendence se projevuje zejména posilováním informační funkce těchto knihoven týkající se všech podstatných stránek života v obcích či regionech (ekonomických problémů, národnostních a rasových problémů, kulturního dění, historického vědomí, slavných rodáků, turistického ruchu, účasti knihoven v obdobích ohrožení živelnými či lidmi způsobenými kalamitami atd.). Zatím nejsou z různých důvodů soustředěny všechny tyto funkce v těchto veřejně přístupných knihovnách. V mnoha městech např. existují samostatná turistická informační střediska, úřady si budují vlastní informační střediska. Avšak do budoucna se jeví soustředění těchto funkcí do veřejně přístupných knihoven jako nejvýhodnější vzhledem k tomu, že specializovaná informační činnost těchto knihoven je podporována rostoucími vlastními knihovními fondy, které jsou obohacovány fondy externími, včetně internetu.
- 5) Veřejně přístupné knihovny se stávají středisky posilování informační gramotnosti, neboť jsou vybavovány příslušnou technikou a jejich pracovníci mají nebo budou muset mít pedagogické schopnosti
 - a) naučit své uživatele orientovat se v prostředí automatizované knihovny, např. používat veřejně přístupný automatizovaný katalog OPAC, pracovat s internetem, vyhledávat v externím bázích dat apod.

- b) zvyšovat informační gramotnost i pro jiné využívání informačních technologií mimo knihovnu, jak to ve stále větší míře vyžaduje běžný občanský život v informatizující se společnosti.

Prognóza vývoje knihoven, zejména pak knihoven veřejných, potvrzuje nutnost zachování profese **knihovníka** jako kulturně vysoce vzdělaného odborníka se znalostmi organizace a řízení knihoven a jejich sítí, knihovnických metodik a technologií, a to stále více i počítačových, s vysokou jazykovou kulturou a s široce založeným, a pro daný účel uzpůsobeným, literárním vzděláním zaměřeným na potřeby knihoven.

V důsledku proměn společnosti, prosazujících se tendencí ve vzdělání, a přeměny tradičního prostředí knihovny na elektronické, se mění postavení a role knihovníka. Do popředí se dostala potřeba, aby knihovník pomáhal mezi uživateli prosazovat informační gramotnost, mj. jejich schopnost bez potíží se pohybovat v prostředí elektronické knihovny a vybírat si z jejího fondu i z externích zdrojů, které knihovna nabízí, ty informační prameny a informace, které potřebuje. To ovšem vyžaduje, aby sám toto prostředí a technické zařízení, jímž je knihovna vybavena, dokonale ovládal. Současně s tím je nutno posilovat referenční roli knihovníka, která se týká obsahu informačních zdrojů. Zde jsou ovšem možnosti knihovníka omezeny nejčastěji na příručkovou literaturu (encyklopedie, slovníky, bibliografie, nasměrování na zdroje, kde by s největší pravděpodobností mohl najít potřebné informace apod.).

V *podnikové sféře* se knihovníci stávají nedílnou součástí podnikového řízení. V prostředí vysokých škol a univerzit vystupuje do popředí odborné konzultanství, poradenství a výuka, v níž knihovníci učí studenty jak vyhledávat informace, osvojovat si znalosti a jak s nimi při studiu pracovat.

Mezi nové informační profese patří především povolání **informačního manažera**. Profese informačních manažerů se ujala v 80. letech především v amerických podnicích a rychle se rozšířila i do jiných zemí. Informační manažer je zpravidla přímo podřízen řediteli nebo jinému nejvyššímu vedoucímu podniku. Pod funkci informačního manažera patří všechny dříve samostatné útvary, jako jsou výpočetní středisko, informační středisko, knihovna, popř. propagace, vydavatelský úsek apod. Informační manažer se orientuje na celkovou informační architekturu podniku, řídí za použití systémového přístupu tok potenciálních informací, které do podniku vstupují, z podniku vystupují a v podniku v rámci informační infrastruktury obíhají. Obvykle má také na starosti školení zaměstnanců ve využívání prostředků informačních a komunikačních technologií.

Dále se očekává, že soudobá společnost bude potřebovat tzv. **informační podnikatele**. Tito odborníci budou mít minimálně bakalářské vzdělání v oboru a k tomu budou mít i znalosti informační vědy a praktické dovednosti z řízení informací.

5. Akcentovaná témata pro vzdělávání ve směru informační služby

Informační technologie

Situace

Základní odbornou složkou knihovnicko-informačního vzdělání je osvojení si procesů informačního systému a všech jeho aspektů, které tyto složky doprovázejí. Znalost práce s prostředky informačních a komunikačních technologií je pro tato povolání klíčová.

Náměty

Při výuce dbát na práci s moderními informačními aplikacemi, databázovými programy. A internetem.

Komunikace

Situace

Pro výkon povolání v tomto sektoru jsou vysoké komunikační schopnosti nezbytné. Je vyžadována vysoká kultivovanost projevu.

Náměty

Dbát na kultivovanost projevu.
Dbát na psychologické aspekty komunikace a na psychologickou přípravu absolventů.

Cizí jazyky

Situace

V profesích daného sektoru se vyžaduje znalost cizích jazyků, včetně odborné terminologie. Dosavadní výuka cizích jazyků na školách neposkytuje tyto znalosti.

Náměty:

Zefektivnit výuku cizích jazyků – provázat ji s výukou odborných předmětů.

Rozšířit odborný cizí jazyk.

Ekonomicko-právní problematika

Situace

V podnikové sféře jsou ekonomicko-právní znalosti pro výkon informačních povolání nezbytné. Moderní trendy informační práce kladou čím dál tím větší důraz na orientaci se v ekonomické situaci podniku a na znalost legislativních předpisů.

Náměty

Zařazovat více učiva z ekonomie, práva a marketingu a managementu.

Propojovat dovednosti v práci s prostředky informačních a komunikačních technologií s odbornými ekonomickými předměty.

6. Přílohy

Profesní profil pro obor vzdělání 7241M/01 Informační služby

Prof. PhDr. Jiří Cejpek,
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Mgr. Libuše Dostálová,
SOŠ a SOU Luhačovice

Bc. Zuzana Kulichová,
Okresní knihovna Litoměřice

Profesní profil pro obor vzdělání

7241M/01 Informační služby

Charakteristika profesní uplatnitelnosti

Absolventi příslušných vzdělávacích programů jsou středoškolsky vzdělaní odborníci, kteří se uplatní při uchovávání a zpřístupnění dokumentů, archiválií, informací a dat. Mohou vykonávat činnosti v oblasti zpracování informací s využitím moderních informačních technologií.

Příklady pracovních pozic, které mohou absolventi v praxi zastávat: knihovník, archivář, pracovník informačních institucí, knihkupec.

Obecné požadavky pro výkon pracovních činností

- dodržovat obecné a pro obor specifické zásady bezpečnosti práce, ochrany zdraví při práci, hygieny práce a požární prevence
- dodržovat obecné a pro obor specifické zásady ochrany životního prostředí
- dodržovat principy efektivního ekonomického a ekologického provozu
- řešit samostatně, pohotově a zodpovědně úkoly na svěřeném pracovišti a pracovat podle stanovených technologických postupů
- umět pracovat v týmu, upevňovat interpersonální vztahy a adekvátně jednat s lidmi
- zvládat běžné pracovní i životní situace
- organizovat si účelně práci a pracoviště a udržovat na něm pořádek a čistotu
- orientovat se v tržní ekonomice a uplatňovat se na měnícím se trhu práce a akceptovat jeho požadavky
- sledovat vývojové trendy oboru v rámci systému celoživotního vzdělávání
- využívat prostředků informačních a komunikačních technologií v pracovním i v osobním životě
- pracovat s informacemi a informačními zdroji
- využívat cizí jazyk v odborné i osobní komunikaci na úrovni úplného středního odborného vzdělání
- pracovat v souladu s platnou legislativou a platnými normami a standardy v daném oboru

Odborné požadavky

- získávat, zpracovávat, ukládat, chránit a využívat informační fondy, a to jak pomocí výpočetní techniky, tak i klasickým způsobem
- vyhledávat a zpracovávat informace ve veřejných datových sítích
- pracovat s krásnou a naučnou literaturou
- zpracovávat a chránit archivní fondy
- posoudit informační prameny
- zpracovat interní spisové, skartační a archivní řády

- zpracovávat hromadná data
- předkládat informace pracovního charakteru vhodným způsobem s ohledem na jejich následující uživatele

Okruhy pracovních činností

Akvizice

- sledování zdrojů informací a výběr dokumentů, informací a archiválií podle zaměření instituce
- objednávání knih a jiných dokumentů, verifikace, adjustace
- evidence

Jmenná katalogizace

- identifikace a formální a obsahová analýza dokumentu,
- zpracování identifikačního záznamu podle norem (ČSN, ISBD, AACR2)
- vypracování analytických záznamů jednotlivých typů dokumentů v automatizovaném knihovnickém systému

Věcné pořádkání informací

- obsahová analýza dokumentů a informací
- vytváření třídíku MDT
- vytváření předmětových hesel, klíčových slov a přiřazení deskriptorů
- podíl na tvorbě heslářů a tezauru.

Vytváření a budování informačního fondu

- revize fondu, vyřazování zastaralé, poškozené, popř. ztracené literatury
- ochrana a aktualizace informačního fondu
- ukládání dokumentů v dokumentovém fondu

Informační služby

- analýza informačních potřeb uživatelů informací
- vyhledávání informací a dokumentů jak ve vlastních zdrojích, tak prostřednictvím databázových systémů a informačních sítí
- třídění a výběr relevantních dokumentů a informací podle potřeb uživatelů
- zpracování různých výstupních sestav podle požadavků uživatelů

Výpůjční služby

- pomoc při vyhledávání dokumentů
- zajišťování výpůjčních služeb, MVS a MMVS
- vedení evidence čtenářů, evidence výpůjček klasicky nebo pomocí výpočetní techniky
- upomínky, prolongace, rezervace a řešení případných nesrovnalostí
- řešení ztrát
- meziknihovní a mezinárodní meziknihovní výpůjční služba

Bibliografické služby

- vyhledávání informací v různých bibliografiích, kartotékách a databázových systémech,
- analýza, výběr a třídění vyhledaných informací a dokumentů
- zpracování bibliografií
- zpracování dat pro dokumentografické a další informační systémy

Rešeršní služby

- formulace informačního požadavku uživatele, popřípadě stanovení informačního profilu uživatele
- vyhledání informací z různých informačních zdrojů
- analýza, výběr a třídění vyhledaných informací a dokumentů
- zpracování požadovaného druhu rešerše

Prezentace a propagace instituce

- zpracování podkladů pro názornou propagaci instituce
- organizační zajištění propagačních a prezentačních akcí instituce
- úprava tiskovin a desktop publishing
- zpracování podkladů pro internetové stránky (popř. tvorba těchto stránek)

Vývoj kvalifikačních požadavků ve skupinách příbuzných povolání v sektoru informační služby

Prof. PhDr. Jiří Cejpek

1. Úvod

Knihovnicko-informační povolání lze vymezit tím, že definujeme společenskou zprostředkovatelskou funkci. Tato společenská funkce má svůj počátek v době, kdy vznikly první organizované sbírky zaznamenaného poznání.

Do vynálezu písma, k němuž došlo přibližně někdy před 5000–6000 lety, člověk ukládal své zkušenosti, znalosti, prožitky a příběhy, které si lidé vždycky navzájem s oblibou vyprávěli, do své paměti. Tak si již tehdy vytvářeli, ovšem ve své nedokonalé paměti, svůj jedinečný a nezaměnitelný, leč velmi proměnný a nestálý osobnostní fond. Ten pak ovlivňoval jejich chování, konání, rozhodování apod.

Teprve když se začalo psát na přenosné předměty, které se mohly k sobě vzájemně přiřazovat, a když se k takto vzniklé sbírce vytvořila přístupová cesta v podobě katalogu, bylo možno učinit z nich organizovaný fond typu archivu či knihovny.¹⁾

Vytváření prvních starověkých sbírek, k němuž došlo pravděpodobně přibližně až po více než 2000 letech po vynálezu prvního písma, bylo zřejmě vedeno mimo jiné z touhy po nesmrtelnosti, po překonání krátkého období jediného lidského života. Se zánikem individuálního života mizí nedokonalá lidská paměť jedince, jeho jedinečný osobnostní fond, který se zformoval v průběhu jeho života. Písmo spolu s reprodukováným obrazem a zaznamenaným zvukem má opravdu jedinečnou schopnost zachytit a uchovat po dobu výrazně delší, než je průměrný lidský věk, lidské znalosti, zkušenosti, příběhy a prožitky. Tak, jak se pak společnost vyvíjela směrem k dnešní tzv. vyspělé společnosti, rostly i potřeby vzdělání, které vyžadovaly recyklaci znalostí, jež si člověk ve svém dosavadním vývoji osvojil. Dnes každá nová generace potřebuje toto znakově zaznamenané poznání, aby k němu mohla přiřazovat další své znalosti, zkušenosti a další příběhy v podobě nových textových, obrazových či zvukových dokumentů a také moderních elektronických zdrojů. Takto vznikla a postupně se ve společnosti vyvíjela jedna z jejích funkcí, obdobná např. starším funkcím péče o půdu, o vodu a o zajištění dalších materiálních i duševních potřeb nezbytných k životu.

Vedle vzniku nejstarších archivů se začala tato nová společenská funkce ve společnosti uplatňovat se vznikem první nám známé knihovny před zhruba 2600 léty. Nazvěme tuto společenskou funkci stručně a poněkud zjednodušeně **funkcí zprostředkovatelskou**. Od vzniku této první knihovny představuje společenskou konstantu, která nabývá na síle a významu všude tam, kde společnost prožívá civilizační rozvoj daný zejména pokrokem ve vědě a umění a také zdokonalováním technických prostředků a technologií. Lze ji definovat jako **shromažďování, zpracování a uložení lidmi vytvořených znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností, příběhů a prožitků (potenciálních informací) do organizované sbírky dokumentů a dnes také elektronických zdrojů (elektronických dokumentů) tak, aby mohly být rychle**

a spolehlivě zpětně nalezeny. Povolání těch, kteří dnes v praxi zabezpečují zprostředkovatelskou funkci, je stále diverzifikovanější (viz dále). Proto tam, kde to bude vhodné, použijí jako střešní název pro tato povolání pracovní označení **zprostředkovatelé**.

Až do poloviny 20. století byla síla uplatňování této společenské funkce podmiňována celkovou kulturní úrovní, vzdělaností a celkovou civilizační vyspělostí dané společnosti a také vývojem písma, knihy, knižní kultury, záznamu obrazu a zvuku. Zvratem byl v tomto vývoji v jednotlivých společenských celcích postupný přechod od písma obrázkového k písmu hláskovému (abecednímu), nazývaný **fonetizací**. Druhé neobyčejně významné posílení této společenské funkce přinesl **vynález knihtisku**.

Velmi výrazně však byla tato společenská funkce posílena **vynálezem počítače** a vznikem a následným prudkým rozvojem **informačních technologií**.

2. Změny požadavků na kvalifikaci zprostředkovatelů

Ke změnám požadavků na kvalifikaci zprostředkovatelů dochází ve společnosti jednak pod vlivem zásadních změn v orientaci společnosti (např. na demokratizaci, na strategii trvale udržitelného života, na spotřebitelství, na boj proti terorismu atd.) a v důsledku rychlého rozvoje informačních technologií.

Je třeba zásadně rozlišit plnění zprostředkovatelské funkce

1. týkající se odborných informací ve vědě, technice, vzdělání, ve výrobě, politice, podnikání atd. a
2. týkající se informačních potřeb všech věkových a profesních kategorií široké veřejnosti.

V první skupině dochází k výrazným změnám ve skladbě a vnitřním provozu institucí zajišťujících zprostředkovatelskou funkci. Plnění částí zprostředkovatelské funkce se stále více přesunuje do institucí, které se zabývají přípravnými fázemi informačně komunikačních procesů. Např. do databázových center, v nichž se vytvářejí průběžně aktualizované a zpravidla oborově specializované báze dat. Databázová centra postupně přecházejí od poskytování sekundárních informací (bibliografických záznamů, rešerší apod.) k poskytování přímých informací. Jsou jimi např. úplné texty dokumentů a elektronických zdrojů, faktografické údaje o určitém smysluplném seskupení (např. v časových řadách, v tabulkách apod.) a stále častěji také i přímé logické odpovědi na dotazy uživatelů z tzv. znalostních (expertních) informačních systémů. Zcela novým fenoménem, který ovšem výrazně působí i ve druhé skupině, jsou rozsáhlé a rychle rostoucí sítě počítačových sítí jako je např. internet, spojený s tvorbou vyhledávacích programů jako je např. Google apod. Tvoří se ovšem i další nové produkty založené na podobném principu, na jakém je konstruován internet. Příkladem takového produktu je otevřená kolaborativní encyklopedie Wikipedia (www.wikipedia.org). Takovými produkty je pak možno nejen rozšiřovat a obohacovat stávající fondy vědeckých a odborných knihoven, informačních středisek a obdobných informačních institucí, ale také tyto produkty vyvolávat ze sítíově propojených počítačů na jednotlivých pracovištích podniků, firem či nejrůznějších institucí nebo také v domácnostech.

V České republice se v současné době ocitáme na prahu tzv. 3. fáze automatizace knihoven, kdy se část fondů knihoven především této první skupiny digitalizuje a jejich služby buď kompletně, nebo zčásti převádějí na počítač. Tak se z původních „analogových“ knihoven s fondy a katalogy převážně papírovými postupně stávají **knihovny digitální**.

Digitální knihovnu lze charakterizovat jako systematicky organizovaný a spravovaný soubor převážně elektronických zdrojů, tj. digitálních dokumentů či dokumentů do digitální podoby převedených, s odpovídajícími elektronickými službami. Digitální knihovna zpřístupňuje nejen tyto zdroje na základě jejich akvizice, pořádání, uchování, vyhledávání a distribuce, ale poskytuje i obdobné zdroje z jiných souborů, umístěných v globálním prostoru, konkrétní populaci uživatelů prostřednictvím počítačových sítí v režimu online.

Digitální knihovny, nazývané také ne zcela správně knihovnami virtuálními, se připravovaly v technicky pokročilých zemích od 60. let. K jejich prvním realizacím došlo však až na počátku let devadesátých. K prvnímu pokusu o vytvoření digitální knihovny došlo v České republice až ve druhé polovině 90. let vybudováním INVIK-STK (tzv. virtuální knihovny Státní technické knihovny v Praze).

Pokud tedy jde o první skupinu uspokojování informačních potřeb prostřednictvím vědeckých a odborných knihoven a informačních středisek, lze konstatovat, že v nich sílí tendence automatizovat (informatizovat) většinu úkonů, které automatizovat lze, a to včetně digitalizace fondů.

K poněkud jinému pohybu dochází ve druhé skupině. Jde o **veřejně přístupné knihovny**, které český knihovní zákon z r. 2001 označuje jako **knihovny poskytující veřejné informační a knihovnické služby**. Jde o všechny knihovny, které jsou schopny takovéto služby široké veřejnosti v podstatě bez omezení poskytovat. Tyto knihovny mají veřejnoprávní charakter, srovnatelný např. s veřejnoprávním charakterem Českého rozhlasu.

Také tyto knihovny se v důsledku masivního zavádění informačních technologií výrazně mění. I ony obohacují své knihovní fondy o specializované externí báze dat, především však o internet. Podstatně pomaleji však v nich postupuje digitalizace knihovních fondů.

Ve veřejně přístupných knihovnách se ovšem posilují některé dosavadní funkce a objevují se i nové.

1. Roste význam veřejně přístupných knihoven jako míst setkávání uživatelů s tvůrci v oblasti literatury, hudby, vědy apod. i vzájemného setkávání uživatelů. V tomto směru jde o jisté vyrovnávání izolovanosti, do níž jedince zahání stále častější používání počítačů, masmédií všeho druhu a další techniky, rostoucí převaha nepřímé sociální komunikace nad základní a nenahraditelnou přímou sociální komunikací.
2. V míře, v jaké demokratické společnosti směřují ke společnosti znalostní, učící se (knowledge society, learning society), roste úloha veřejně přístupných knihoven jako středisek vzdělání, a to zejména vzdělání mimoškolního. Tyto knihovny mají reálnou šanci stát se centry celoživotního vzdělávání.
3. V důsledku posilování komunální politiky za účelem zvýšení kvality života v obcích, a to i jako jisté protiváhy k sílícím globalizačním tendencím, posiluje se vrůstání veřejně přístupných knihoven do života obcí a regionů, v nichž působí. Tato tendence se projevuje zejména posilováním informační funkce těchto knihoven týkající se všech podstatných stránek života v obcích či regionech (ekonomických problémů, národnostních a rasových problémů, kulturního dění, historického vědomí, slavných rodáků, turistického ruchu, účasti knihoven v obdobích ohrožení živelnými či lidmi způsobenými kalamitami atd.). Zatím nejsou z různých důvodů soustředěny všechny tyto funkce v těchto veřejně přístupných knihovnách. V mnoha městech např. existují samostatná turistická informační střediska, úřady si budují vlastní informační střediska. Avšak do budoucna se jeví

soustředění těchto funkcí do veřejně přístupných knihoven jako nejvýhodnější vzhledem k tomu, že specializovaná informační činnost těchto knihoven je podporována rostoucími vlastními knihovními fondy, které jsou obohacovány fondy externími včetně internetu.

4. Veřejně přístupné knihovny se stávají středisky posilování informační gramotnosti, neboť jsou vybavovány příslušnou technikou a jejich pracovníci mají nebo budou muset mít pedagogické schopnosti
 - a) naučit své uživatele orientovat se v prostředí automatizované knihovny, např. používat veřejně přístupný automatizovaný katalog OPAC, pracovat s internetem, vyhledávat v externích bázích dat apod.
 - b) zvyšovat informační gramotnost i pro jiné využívání informačních technologií mimo knihovnu, jak to ve stále větší míře vyžaduje běžný občanský život v informatizující se společnosti.

3. Vývoj a přehled současného stavu odborného vzdělání zajišťujícího zprostředkovatelskou funkci

Knihovnicko-informační vzdělání je třeba chápat jako vzdělání pro realizaci společenské zprostředkovatelské funkce tak, jak byla stručně popsána na str. 2 této studie.

Knihovnictví jako zaměstnání převážně humanitně orientované inteligence různých povolání (na venkově převážně učitelů a kněží) se jen zvolna přetvářelo v odborné povolání. Tento proces není dodnes zcela dokončen.

V naší zemi došlo k počátkům profesionalizace knihovnického zaměstnání až v samostatném Československu po r. 1918. První předpoklady k této profesionalizaci vytvořil až vznik české Státní knihovnické školy v Praze v r. 1920. Poté následoval vznik německé Státní knihovnické školy v Ústí n. L. v r. 1921. V r. 1927 vznikly dvou a čtyřsemestrové knihovnické kurzy při Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze pro vzdělávání v knihovnictví vědeckém a administrativním. Knihovnické školství 1. republiky ještě netvořilo pevnou součást středoškolského vzdělání. Vysokoškolské vzdělání při Filozofické fakultě Univerzity Karlovy ještě nebylo svébytným vysokoškolským oborem.

K rozhodnému kroku směrem k profesionalizaci knihovnictví došlo u nás až po 2. světové válce na začátku 50. let. V akademickém roce 1949/50 zřízením lektorátu knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, který se v r. 1953/54 přeměnil na katedru knihovnictví. Obdobná katedra vznikla v r. 1952/53 na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Kromě toho byly v 50. letech založeny střední knihovnické školy v Praze, Brně a Bratislavě a začaly se ve větší míře než dosud uplatňovat mimoškolské formy vzdělání knihovníků.

K nejvýraznější změně tohoto vzdělání došlo v 60. a 70. letech, kdy se knihovnické vzdělání postupně proměnilo ve vzdělání knihovnicko-informační.²⁾

Odborné vzdělání zabezpečující plnění zprostředkovatelské funkce zajišťují dnes v České republice zcela nebo částečně tato vysokoškolská pracoviště a tyto odborné školy:

- a) Ústav informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, založený v roce 1950. Organizuje prezenční a kombinované studium akreditovaného studijního oboru 7201 „Informační studia a knihovnictví“, a to na stupni bakalářském, magisterském a doktorském. V r. 1996 byla pro doktorské studium akreditována informační věda.³⁾

- b) Kabinet knihovnictví Ústavu české literatury a knihovnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Dálkové (dnes kombinované) studium oboru „Vědecké informace a knihovnictví“, které bylo otevírané jednou za dva roky, bylo zavedeno v r. 1991, reformované každoročně realizované denní a kombinované studium bakalářské a magisterské studijního oboru 7201 „Informační studia a knihovnictví“ pak v r. 1999.⁴⁾
- c) Nedostatek vysokoškolsky vzdělaných knihovníků na severní Moravě a ve Slezsku vyvolal potřebu zavést tříleté bakalářské studium knihovnictví, pro něž bylo v r. 1991 založeno oddělení knihovnictví Ústavu bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědné fakulty Slezské univerzity v Opavě.

Tato tři univerzitní pracoviště, na nichž v současné době studuje více než 800 studentů, zabezpečují vysokoškolskou přípravu na povolání, která zajišťují plnění zprostředkovatelské funkce.

- d) V r. 1982 byla zřízena katedra vědeckotechnických informací Fakulty řízení Vysoké školy ekonomické v Praze. Byla tak zahájena příprava informačních specialistů s širším ekonomickým vzděláním. Učební program byl ve srovnání s obdobným programem uvedených tří univerzitních pracovišť orientován více inženýrsky. Od r. 1985 se do výuky postupně zaváděly také předměty znalostního inženýrství. Tomuto trendu se do r. 1990 přizpůsobil i název katedry, která se přejmenovala na katedru informačního a znalostního inženýrství a začala působit na nově zřízené Fakultě informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze. Toto pracoviště jen zčásti připravuje studenty k plnění zprostředkovatelské funkce.
- e) Čtyřleté odborné střední knihovnické školy působily v Praze a v Brně od r. 1953. Po r. 1989 přestal být v Praze považován tento typ středoškolského studia za perspektivní a od r. 1992 začal být nahrazován Vyšší odbornou školou informačních služeb. Obdobná vyšší odborná škola byla zřízena v Brně, kde však dále působí střední škola tohoto zaměření přejmenovaná na Střední školu informačních služeb. Části absolventů pražské Vyšší odborné školy informačních služeb by mělo být tříleté studium uznáváno jako bakalářské studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Studium na uvedené střední a zmíněných vyšších školách pokrývá část povolání určených k plnění zprostředkovatelské funkce.

4. „Tradiční“ a nová knihovnicko-informační povolání

Prognóza vývoje knihoven, zejména pak knihoven veřejných, potvrzuje nutnost zachování profese **knihovníka** jako kulturně vysoce vzdělaného pracovníka se znalostmi organizace a řízení knihoven a jejich sítí, knihovnických metodik a technologií, a to stále více i počítačových, s vysokou jazykovou kulturou a s široce založeným a pro daný účel uzpůsobeným literárním vzděláním zaměřeným na potřeby knihoven.

Zejména do veřejné knihovny přichází čtenář s méně ujasněným požadavkem než na informační pracoviště. Potřebuje poradit, orientovat se v záplavě knih, jiných dokumentů a potenciálních informací. Knihovníkovi se tak otevírá široké pole pro usměrnění výběru těchto dokumentů (četby) nejrůznějšími prostředky. Jde ovšem daleko více o partnerství z podnětu a vůle čtenáře než o vztah učitele a žáka. Výchovně působí spíše četba, kterou si čtenář dobrovolně a na základě svých čtenářských zájmů a potřeb utvářených v celém svém dosavadním životě vybral. S věkem a vyspělostí čtenáře zesiluje potvrzovací role četby, která

je ovšem jako individuální a subjektivní proces schopna mnohostranně a účinně ovlivňovat celkovou úroveň osobnosti člověka, jeho sociálního vědomí, působit na utváření jeho postojů a jednání, rozvíjet jeho tvůrčí schopnosti včetně schopnosti myslet v širších historických souvislostech a konat s vědomím občanské odpovědnosti.

V důsledku proměn společnosti, prosazujících se tendencí ve vzdělání, a přeměny tradičního prostředí knihovny na elektronické mění se postavení a role knihovníka. Zaváděním automatizace základních úkonů technologicko-metodické povahy tradičního knihovnictví uvolnil si knihovník elektronicky vybavené knihovny ruce k činnostem, které počítače provádět nemohou.

Mezi činnostmi, které dnes musí knihovník spolehlivě zvládat, se tak do popředí dostala potřeba pomoci mezi uživateli prosazovat informační gramotnost, mj. jejich schopnost bez potíží se pohybovat v prostředí elektronické knihovny a vybírat si z jejího fondu i z externích zdrojů, které knihovna nabízí, ty informační prameny a informace, které potřebuje. To ovšem vyžaduje, aby sám toto prostředí a technické zařízení, jímž je knihovna vybavena, dokonale ovládal. Knihovník plní tuto svou úlohu v různé míře podle typu knihovny tím, že radí, konzultuje, školí, vzdělává a vyučuje o tom, jak toto nové prostředí s veškerou dostupnou technikou co nejlépe zvládnout.

Současně s tím je nutno posilovat referenční roli knihovníka, která se týká obsahu informačních zdrojů. Zde jsou ovšem možnosti knihovníka omezeny nejčastěji na příručkovou literaturu (encyklopedie, slovníky, bibliografie, nasměrování na zdroje, kde by s největší pravděpodobností mohl najít potřebné informace apod.). Jen velké knihovny si mohou dovolit zaměstnávat referenční knihovníky specializované na jednotlivé obory či úseky poznání.

Nové požadavky na knihovníky se pak liší podle druhů knihoven. Např. ve veřejně přístupných knihovnách jde o poskytování tzv. občanských informací, a to i prostřednictvím internetu. Ve Spojených státech se tak děje tzv. „freenets“, tj. sítěmi vytvořenými místními úřady, podnikateli a státem, které poskytují informace o nejrůznějších aktivitách dané komunity.

V podnikové sféře se knihovníci stávají nedílnou součástí podnikového řízení. V prostředí vysokých škol a univerzit se rozvíjí odborné konzultanství, poradenství a výuka, v níž knihovníci učí zejména studenty, jak vyhledávat informace, osvojovat si znalosti a jak s nimi při studiu pracovat.

Mezi nové informační profese patří především povolání **informačního manažera**.⁵⁾ Profese informačních manažerů se ujala v 80. letech především v amerických podnicích a rychle se rozšířila i do jiných zemí. Informační manažer je zpravidla přímo podřízen řediteli nebo jinému nejvyššímu vedoucímu podniku, nejčastěji bývá jeho náměstkem. Pod funkci informačního manažera patří všechny dříve samostatné útvary, jako jsou výpočetní středisko, informační středisko, knihovna, popř. propagace, vydavatelský úsek apod. Informační manažer se orientuje na celkovou informační architekturu podniku, řídí za použití systémového přístupu tok potenciálních informací, které do podniku vstupují, z podniku vystupují a v podniku v rámci informační infrastruktury obíhají. Obvykle má také na starosti školení zaměstnanců ve využívání moderních informačních a komunikačních prostředků. Jednou z podstatných výhod jednotného řízení informací podniku (information management) je jednotná, a tedy i ekonomicky výhodná informační politika podniku, která se mj. projevuje

v kompatibilitě veškerého hardwaru i softwaru. Informační manažeři se stále častěji uplatňují nejen ve výrobních, ale i v nevýrobních institucích, např. na univerzitách, ve velkých nakladatelstvích, v řídicích státních orgánech apod.

Blízké povolání informačního manažera je profese **informačního specialisty**, obdoba povolání informačního poradce (konzultanta).

Zatímco informační manažer je schopen usměrňovat informační toky velkého výrobního podniku, firmy, společnosti, univerzity či určité zájmové společenské skupiny, informační specialista pak totéž činí na úrovni oboru, odvětví či úseku poznání.

Společnost 21. století bude mj. potřebovat tyto informační specialisty, kteří budou nejen odborníky v určitém, zpravidla širším oboru minimálně na úrovni bakalářského stupně vysokoškolského vzdělání, ale osvojí si i základy informační vědy a příslušné praktické schopnosti a dovednosti z řízení potenciálních informací. Takto orientovaní odborníci se dnes uplatňují jako **informační podnikatelé** (broker, information consultant), a to buď jako samostatní soukromí **informační konzultanti**, nebo v informačních a konzultačních firmách. Svě uplatnění nacházejí také v náročných referenčních službách velkých knihoven.

5. Současné problémy knihovnicko-informačního vzdělání

V současné době se v knihovnicko-informačním vzdělání projevují, a to nejen u nás, ale i jinde ve světě, tyto stěžejní problémy:

1. Vztah mezi zvládnutím metodiky a technologií při zprostředkování dokumentů a elektronických zdrojů z organizovaných sbírek (knihovnických a bibliografických fondů, bází dat apod.) na jedné straně a znalostí obsahu těchto dokumentů a elektronických zdrojů. Z hlediska zprostředkovatele (knihovníka, informačního specialisty, informačního manažera, informačního poradce apod.) je stále naléhavější otázka, do jaké míry může být tento zprostředkovatel účinným rádcem, konzultantem a partnerem uživatele při vyhledávání znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností, příběhu a prožitků, či do jaké míry zůstává pouhým metodikem a technologem. Tento problém sice provází knihovny od jejich vzniku, avšak novou tvář nabývá v důsledku rostoucího množství jak tradičních dokumentů, tak i elektronických zdrojů a také v důsledku prudkého rozvoje informačních technologií, které člověka vyřazují z řady jeho dosavadních činností. Základní úkony při vytváření a provozování informačního systému (akvizice, zpracování a uchování fondu, vyhledávání a distribuce znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností příběhu a prožitků) probíhají pomocí příslušných počítačových programů a informačních technologií stále častěji automaticky, bez zásahu člověka. Avšak některé úseky těchto činností dosud na počítače převést nelze, např. akviziční politiku, selekční strategii při vyhledávání informací atd.

S tímto prvním problémem souvisí stále výraznější tendence decentralizace zprostředkovatelské funkce, která se projevuje v tom, že její plnění přechází ve stále větší míře z informačních institucí (knihoven, informačních středisek apod.) přímo na pracoviště nějaké instituce, která není informační (např. výrobního podniku, úřadu apod.), nebo do domácností vybavených síťově propojenými počítači. K takovéto decentralizaci zvláště výrazně přispěl vznik a rychlý rozvoj internetu a intranetu.

2. Přitom neobyčejně rychle přibývá jak tradičních dokumentů, tak i elektronických zdrojů. Přes jejich rostoucí dostupnost prostřednictvím výpočetní a telekomunikační techniky, informačních technologií a stále důmyslnějších vyhledávacích prostředků je pro uživatele

stále obtížnější orientovat se v tomto rostoucím moři potenciálních informací. Proto se poradenská funkce knihovníků a informačních pracovníků dostává stále více do popředí. Lze vyslovit hypotézu, že vzhledem k postupující decentralizaci zprostředkovatelské funkce vzniknou ve společnosti s tržním hospodářstvím mimo informační instituce jako jsou knihovny, informační střediska apod. zvláštní informační poradny, jakási obdoba pedagogických, advokátních a podobných poraden, s placenými službami, v nichž budou pracovat informační specialisté zaměřeni na tento druh poradenství.

6. Hlavní požadavky na knihovnicko-informační vzdělání

Aktuální vývoj společenské zprostředkovatelské funkce a nutnost řešit stěžejní problémy knihovnicko-informačního vzdělání kladou na toto vzdělání tyto hlavní požadavky:

1. Knihovnicko-informační vzdělání by mělo být zásadně vysokoškolské (bakalářské, magisterské, doktorské) a mělo by být široce pojaté, aby tak byla zajištěna dostatečná mobilita absolventů. Zároveň by však měla být dána studentům dostatečná možnost vnitřní diferenciací a specializací podle jejich dispozic, zájmů a volby. Tato zásada vysokoškolského vzdělání ovšem nevyklučuje různé doplňkové formy v podobě kurzů, doškolování apod.
2. Jako řada jiných povolání vyžadují i knihovnicko-informační povolání celoživotní vzdělání, k němuž je odborné vzdělání pouze můstkem, v němž si student musí osvojit schopnost dalšího vzdělávání.
3. Zásadní vnitřní diferenciací knihovnicko-informačního vzdělání by měla být vyvozována z odlišných požadavků na pracovníky knihoven poskytujících veřejné knihovnické a informační služby od kvalifikačních požadavků na specializovaná informační pracoviště s vysokou mírou informatizace.
4. Široce pojaté knihovnicko-informační vzdělání vyžaduje, aby bylo zakotveno ve filozofii (ve filozofickém myšlení orientovaném na stěžejní problémy současné společnosti a na konflikt lidské kultury a biosféry), sociologii a psychologii.
5. Teoretickým základem knihovnicko-informačního vzdělání by se měl stát studijní obor informační věda (information science) akreditovaný v ČR v r. 1996 pro doktorské studium Ústavu informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.
6. Základní odbornou složkou knihovnicko-informačního vzdělání je osvojení si základních procesů informačního systému a všech jeho aspektů, které tyto složky doprovázejí, např. právních, ekonomických, etických atd., konkrétně pak např. právních aspektů akvizice, etických aspektů vyhledávání informací v internetu atd.
7. Další nezbytnou složkou knihovnicko-informačního vzdělání je dosažení vysoké jazykové kultury, k níž patří jak nadstandardní zvládnutí mateřského jazyka slovem i písmem, tak také osvojení si nejméně dvou cizích jazyků.
8. Knihovnicko-informační povolání také vyžaduje perfektní zvládnutí informačních technologií potřebné k jeho výkonu.
9. U zaměření na knihovny poskytující veřejné knihovnické a informační služby se klade zvláštní důraz na komunikativnost a schopnost knihovnu všestranně začlenit do příslušných komunálních a regionálních struktur.
10. V přípravě specializovaných informačních pracovníků je pak nutno klást důraz na vypěstování jejich schopnosti proniknout k podstatě jednotlivých oborů (do jejich struktury, terminologie, specifik atd., v nichž budou vykonávat informační činnost včetně práce konzultační a pedagogické. Pro jejich přípravu je nejvhodnější tzv.

navazující magisterské studium po absolvování minimálně bakalářského stupně oboru, v němž hodlají jako informační specialisté manažeři či poradci působit.

Poznámky a literatura

1. Přesto, že i archivy plní část společenské zprostředkovatelské funkce, nevěnují jim v této studii pozornost, protože archivy mají u nás specifickou strukturu řízení a také studium archivářů je odlišné od vzdělání knihovníků a informačních pracovníků.
2. Podrobněji viz CEJPEK, J. **Informace, komunikace a řízení. Úvod do informační vědy. 1. vyd.** Praha: Karolinum, 1998. S. 143-155.
3. Podrobněji viz CEJPEK, J. **Tři sondy do padesátiletého vývoje studijního oboru „Informační studia a knihovnictví“.** Národní knihovna, roč. 11, 2000, č. 4, s. 135-146. CEJPEK, J. **Univerzitní obor Informační studia a knihovnictví „zevnitř“.** **Vybrané problémy.** Národní knihovna, roč. 15, 2004, č. 1, s. 20-23.
4. Podrobněji CEJPEK, J. **Studijní obor informační studia a knihovnictví zakotvil na Masarykově univerzitě v Brně.** Universita, revue Masarykovy univerzity v Brně, roč. 36. 2003, č. 1, s. 27-36.
5. Srv. VLASÁK, R. **Vysokoškolská příprava knihovníků a informačních pracovníků pro 21. stol. na Karlově univerzitě.** Národní knihovna, roč. 7, 1996, č. 4, s. 99-105.

Vývoj kvalifikačních požadavků ve skupinách příbuzných povolání v sektoru informační služby

Mgr. Libuše Dostálová

1. Charakteristika aktuálního stavu v dané oblasti

- a) Obecně lze konstatovat, že za posledních 5 let došlo k výraznému posunu v oblasti informačních služeb, a to díky rozvoji a zavádění nových informačních technologií a také díky zvyšujícímu se počtu lidí, ovládajících práci s výpočetní technikou i dobrou orientací v informačních zdrojích. Za základ lze považovat práci s Internetem a jeho dokonalé využití v práci samotné i pro další vzdělávání.

Potěšitelné je, že značný nárůst znalostí informační techniky není jen u absolventů škol, ale také u většiny učitelů, kteří různými školeními dosáhli solidní znalosti. Tomu napomohl také projekt P1 – informační gramotnost v rámci Státní informační politiky. (Pozn.: Pracuji jako koordinátor informačních a komunikačních technologií a naše škola má certifikaci pro školení Z1 a také již několik let prováděla školení pro učitele i veřejnost.) Ze zkušenosti je proto možné konstatovat:

Znalosti a schopnost pracovat s počítači a internetem ve škole většinou rozvíjí jejich zájem tyto znalosti upevňovat i doma. Určitě se zvyšuje úroveň aktuálních znalostí v jejich oboru, což se projevuje i ve výuce a v přípravě studentů. Za důležité považuji, aby už žáci ze ZŠ přicházeli s určitou znalostí práce s počítači, což donedávna mnohdy nebylo. Otázkou zůstává možnost legálního užívání softwaru pro učitele na domácích počítačích (což dnes již některé firmy umožňují) a dále finanční otázka nákupu multilicencí veškerého softwaru na všechny školní počítače.

- b) Pokud se týká oborů vzdělání v sektoru „Informační služby“, mohu se vyjádřit ke dvěma učebním dokumentům kmenového oboru **7241M Informační služby, knihovnictví**, a to **72-41-M/001 Knihovnické a informační systémy a služby** a starším **72-41-M/002 Metody a technika informační práce**.

Vzhledem k tomu, že učební dokumenty 72-41-M/002 byly schváleny MŠMT ČR dne 22. 5. 1992, jeví se tyto dokumenty jako zastaralé. Všeobecně vzdělávací předměty se musí vyučovat podle současně platných učebních osnov, ale odborné předměty typu národohospodářská nauka, informační technologie aj. jsou nevyhovující. Domnívám se, že školy, které učí obory knihovnictví, využívají dokumenty 72-41-M/001 Knihovnické a informační systémy a služby, platné od 1. 9. 1998. Vzhledem k délce názvu bych doporučila **Knihovnické a informační služby**.

Charakteristika studijního oboru, uvedená v dokumentech, je v tuto chvíli vyhovující. Profil absolventa oboru v dokumentu bude zřejmě v budoucnu nahrazen profesním profilem 7241M Informační služby, knihovnictví, který jsme obdrželi dne 25. 6. 2002 v Praze a jeví se mně výstižnější pro tento obor. Pokud se týká 3 druhů zaměření oboru na knihovnictví, zpracování informací a archivnictví, je řešeno v bodu 4. Náměty na změny v systému povolání. Protože cílem uvedeného studijního oboru je příprava žáků pro činnost v knihovnách všech typů, informačních institucích atd., stručně se vyjádřím i k této oblasti.

Naše škola vzdělává přes 30 let žáky dřívějších učebních oborů Knihkupec a posledních 7 let žáky SOŠ oboru 6643M Knihkupectví. Absolventi tohoto oboru se také mohou uplatnit v knihovnách, knižních distribučních firmách i v informačních centrech i v různých kulturních institucích. Mnozí pokračují ve studiu oboru knihovnictví na VŠ. V rámci předmětu praxe nebo souvisele praxe projdou i praxí v knihovně. Někteří z nich pomáhají ve svém volném čase v místních knihovnách ve své obci. Tato praxe ukazuje, že místní knihovny patřící pod obec v menších městech či vesnicích se stávají zároveň informačními centry a také místem, kde je veřejně přístupný internet. Mladší návštěvníci se zajímají především o internet, návštěvy knihovny je mnohdy přitáhnou k četbě. Starší lidé objevují výhody práce s počítačem, ale potřebují pomoc knihovníka jako poradce. Proto se ukazuje nutnost výuky předmětů psychologie, práce se čtenářem, důležitá je osobnost samotného knihovníka a jeho schopnost komunikace.

2. Změna požadavků na kvalifikaci a charakter očekávaných kvalifikačních změn

Lze předpokládat, že v příštích 5 letech se bude stále více zvyšovat poptávka po kvalifikovaných odbornících, ovládajících nové informační technologie a také cizí jazyky. Pouhá znalost samozřejmě nestačí. Vzhledem k charakteru práce v knihovnách, informačních centrech apod. je třeba, aby při získávání kvalifikace v oborech Informační služby byl kladen důraz také na celkový obecný rozhled, na sociální komunikaci, znalosti z psychologie, na aktivní znalost cizích jazyků, z nichž hlavním by měla být angličtina. Důležité je naučit se týmové práci a rozvíjet organizační schopnosti event. řídicí schopnosti.

Na střední škole zřejmě nelze v rozsahu 32-33 výukových hodin týdně získat vysoké odborné znalosti ze všech všeobecně vzdělávacích předmětů a hlavně odborných předmětů. Lze získat určitý základ v odborném vzdělávání. Vzhledem k předpokládaným rozsáhlým znalostem v oborech Informační služby je nutno počítat s tím, že pracovníci budou procházet celoživotním vzděláváním a specializací na různé činnosti či profese.

Nelze opominout ani přípravu specialistů pro práci se zdravotně postiženými občany, a to nejen přímo v knihovnách, ale např. pro spolupráci s těmito lidmi z jejich domovů (právě díky informačním technologiím a propojení přes internet).

Naše zkušenost z přípravy oboru knihkupectví ukazuje, že studium knihovnických či příbuzných oborů je vhodné i pro tělesně postižené (např. i pro vozíčkáře), kteří jinde nacházejí těžko uplatnění. Takovýto člověk pak nejlépe dokáže pracovat s handicapovanými lidmi.

Lze také předpokládat, že mnozí absolventi budou dále pokračovat ve studiu na VOŠ či VŠ. Musí být také pružná nabídka dalšího vzdělávání. Pokud má mít absolvent vysoké odborné znalosti, je třeba, aby také školy byly vybaveny na vysoké úrovni v informačních technologiích včetně softwaru užívaného v knihovnách.

Důležitou součástí přípravy je praxe, a to především praxe souvislá na reálných pracovištích. Zde je potřeba, aby praxi vedl vysoce kvalifikovaný odborník. S tím souvisí i přehodnocení platového zařazení knihovníků do vyšších kvalifikačních tříd než dosud. Je třeba řešit i finanční odměny těch, kteří vedou praxe.

Především noví absolventi budou mít zájem pracovat v rámci EU v jiných zemích. Potvrzení a uznávání odborných znalostí v rámci EU není záležitostí, kterou vyřeší

jednotlivci, ale je třeba spolupráce v mezinárodním měřítku. Podle dostupných materiálů, které jsem měla k dispozici, je vidět, že se na takovýchto projektech již pracuje či bude pracovat (viz články ing. Petra Viceníka z NÚOV v UN č. 4/2002 a č. 26/2002 či Evropské kvalifikační strategie v ICT, projekt EUQUASIT nebo Q4EU aj.).

Pro školy se jako vhodná jeví možnost zapojení v mezinárodních projektech Socrates nebo Leonardo (projekty mobility – stáže). I když zpracování projektů je náročné, pro zvýšení kvalifikace budoucích odborníků a srovnání s jinou zemí má neocenitelný význam. Motivuje zároveň studenty velmi výrazně v přípravě v cizím jazyce.

Pozn.: Stáže pro 2–3 studenty v délce 10 týdnů připravujeme již 10 let v rakouských knihkupectvích či nakladatelstvích a při výuce odborných předmětů v rakouské Berufsschule v St. Pölten. V současné době v letech 2002–2004 jsme zapojeni do programu Leonardo da Vinci Mladý český knihkupec v rakouské profesní praxi. Studenti mohou získat pouze osvědčení o absolvování stáže, ne však oficiální certifikát či skládat zkoušky. Zdokonalení v cizím jazyce je vždy zřejmé a získané zkušenosti jsou velmi cenné. Nutná je velmi slušná znalost jazyka a komunikativnost studenta a také samostatnost.

3. Předpokládané dopady změn na vývoj povolání

Na významu ztrácejí dovednosti a vědomosti encyklopedického charakteru (a to hlavně ve všeobecných předmětech jako jsou dějepis, zeměpis, přírodní vědy). Vzhledem k narůstající kvantitě poznatků ve všech oborech je třeba klást důraz na to, aby žáci:

- se naučili pracovat s informacemi, dokázali je vyhledávat a třídit a také analyzovat
- ovládli různé běžně užívané operační systémy a software (textový editor, tabulkové programy, databázové systémy, grafické programy apod.)
- dokázali komunikovat a organizovat
- získali schopnost vysvětlovat nové informační technologie uživatelům
- se naučili týmové práci
- ovládli velmi dobře alespoň jeden cizí jazyk (nejlépe angličtinu) a druhým jazykem se běžně domluvili
- pochopili nutnost a hlavně potřebu celoživotního vzdělávání.

Pokud se týká cizích jazyků, předpokládá se, že žáci budou přicházet ze ZŠ s určitými znalostmi alespoň jednoho cizího jazyka tak, aby se na tyto znalosti dalo navázat. Doposud se tomu většinou neděje a i na SŠ se musí obvykle začít téměř od začátku.

Možnost studia třetího jazyka nabídnout jako nepovinný předmět.

Za důležité považuji změnu výukových metod, využívání informačních a komunikačních technologií ve výuce a zvýšení motivace žáků. Nelze pouze zvyšovat objem znalostí, ale především kvalitu výuky. Využívání informačních a komunikačních technologií při přípravě učitelů na fakultách by mělo být samozřejmostí. Bohužel většinou se noví učitelé učí tyto metody až při příchodu na střední školu.

V souvislosti se změnami je třeba zvážit, zda na střední škole připravovat žáky ve třech zaměřeních:

- a) knihovnictví
- b) zpracování informací
- c) archivnictví

Jeví se mi lepší možnost připravovat obecně pro knihovnictví, hlubší či další zaměření studovat na VOŠ či na VŠ v bakalářském studiu.

Předmět praxe by měl být od 2. ročníku v dotaci 2 – 4 hodiny jako předmět praxe a ve 3. a 4. ročníku raději volit souvislou praxi. Délka 2 týdny v každém ročníku je rozhodně málo, vhodná se jeví 4 týdny v každém ročníku (tj. 3. a 4. roč.). Je třeba mít na paměti, že praxe má sama o sobě nezastupitelnou gnozeologickou funkci a také výrazně stimuluje zájem o vzdělávání v oboru.

Při prvním nástupu do zaměstnání je častým požadavkem zaměstnavatelů právě praxe v oboru, i když je nutné počítat s tím, že absolvent zkušenosti a praxi získává postupně (tak jako ve všech oborech). Je třeba vycházet z toho, že škola nevychová zcela hotovou pracovní sílu, ta se dotváří až na pracovišti samotném.

4. Náměty na změny v systému povolání

V současné době je asi 80 povolání III. st. složitosti (ÚSOV nebo ÚSV) zařazených v ISTP a 180 kmenových oborů s označením L a M (KKOV).

V rámci ISTP jsou obory šířeji koncipované, což se jeví vhodnější. V příštích letech (otázkou je, zda již během 5 let) budou střední školy tvořit rámcové vzdělávací programy. Při tvorbě těchto programů je třeba respektovat dosavadní zkušenosti (a také předpoklady) s uplatněním absolventů jednotlivých oborů na trhu práce. Je nutné brát do úvahy i požadavky zaměstnavatelů. Absolvent by měl mít širší společný základ, na který by mohla navázat další profílace.

Bude běžným jevem, že v průběhu života se budou absolventi dále vzdělávat či rekvalifikovat, což by ve větší míře než dosud mohly uskutečňovat i střední školy. Každá škola by měla mít systém několika akreditovaných kurzů navazujících na vyučované obory.

Osvědčuje se, jestliže i učitelé odborných předmětů mají každoročně sami možnost např. týdenní stáže přímo v praxi. Navazují tak kontakt s reálnými pracovišti. Problémem zůstává zastupování těchto učitelů, což je stejný problém jako při výjezdu jazykářů v mezinárodních projektech. Při dostatku financí by si určitě každá škola poradila, jak zajistit odborné zastupování. Velkým přínosem se jeví také výuka odborných předmětů externími učiteli z praxe.

Otázkou je, zda při tvorbě ISTP se bude pracovat s širším pojmem “Informační služby” či název zúžíme na “Informační služby – knihovnictví”. Lze tak lépe zpracovat požadavky na systém povolání, a to ve vazbě profesní profil (NÚOV) ⇒ Rámcové vzdělávací programy (školy) ⇒ ISTP (spolupráce týmu odborníků a zpětná vazba na zaměstnavatele).

Soustava jednotlivých povolání a typových pozic bude určitě otevřeným systémem, který se bude stále vyvíjet podle společenských potřeb.

Vývojové trendy v knihovnictví

Bc. Zuzana Kulichová

Studie o vývojových trendech v informačních službách mapuje situaci celorepublikovou, zaměřenou na všechny typy knihoven (tzn. na knihovny veřejné, odborné i podnikové). Situace ve veřejných knihovnách, zejména menších městských knihovnách, je poněkud odlišná. Je tak již naznačeno i v článku „Základní tendence ve vzdělávání“ od PhDr. Zlaty Houškové z Národní knihovny v Praze.

Ostatně určitá dvoukolejnost vývoje knihovnictví vychází již z dějin českých knihoven. Počátky odborných a vědeckých knihoven v českých dějinách spadají zhruba do přelomu 18. a 19. století a měly a mají svou nespornou úlohu při rozvoji vědy, techniky a průmyslu v českých zemích.

Oproti tomu počátky českých lidových knihoven souvisí se zakládáním školních, spolkových a obecních lidových knihoven. Jejich prvořadým úkolem bylo šíření českého jazyka, vzdělávání a osvěty i v těch nejzapadlejších obcích země. Nezřídka byly a jsou i dodnes obecní knihovny jediným kulturním zařízením v obci.

Vývoj technických prostředků v průběhu desetiletí zasáhl přirozeně i oblast knihovnictví a jejich obrovský rozmach pocítujeme především v současné době. Tradiční informační zdroje jsou doplněny a nahrazeny novou výpočetní technikou, čímž se nesmírně rozšířila možnost zpracování dotazů jak bibliografických, tak faktografických. Stále je využívána příruční knihovna (zejména v místních knihovnách, kde ještě není zavedena výpočetní technika), ale veřejné městské knihovny mohou stoprocentně využívat i vnější informační zdroje.

Zde se knihovník dostává do situace, kdy je zároveň studujícím – učí se zvládnout práci s novou výpočetní technikou a vnějšími informačními zdroji – a zároveň své vědomosti předává uživatelům.

Ovšem veřejná městská knihovna není pouze informačním centrem, hlavní náplní její činnosti zůstávají základní knihovnické služby, k nimž patří zejména výpůjční služby. Mnoho čtenářů, zejména těch dříve narozených, využívá knihy v tradiční podobě, a to nejen k získání nových informací, ale především si vypůjčují beletristickou literaturu pro odpočinek, zábavu. Nezřídka knihovny zpracovávají i regionální literaturu, shromažďují informace o místních firmách a službách, poskytují turistické informace, zprostředkovávají ubytování – plní tedy i práci informačních středisek města či obce.

Ze širší služeb je patrné, že v městských veřejných knihovnách se rozhodně neuplatní úzce zaměřený odborník. Jednou ze základních dovedností je naopak schopnost seznámit se a zvládnout všechny úseky knihovnické činnosti tak, aby byla možná zastupitelnost. Z toho vyplývají i požadavky na osobní pružnost, flexibilitu, schopnost se učit a přizpůsobovat novým provozům a podmínkám. A nejen jim. Tak jako jiné obory, i knihovnictví se rozvíjí, jsou přejímány poznatky ze zahraničí, které jsou postupně implementovány do českého

veřejného knihovnictví. Je tedy potřeba účastnit se školení, seminářů, přičemž práce s výpočetní technikou je již základním předpokladem pro práci v knihovně.

Novou úlohou pro knihovny se jeví oblast vzdělávání, a to zejména v pořádání seminářů a kurzů výuky práce s výpočetní technikou, k níž nezbytně patří orientace na internetu. Tato oblast úzce souvisí se zákonem 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon), podle něhož mají být k internetu do konce roku 2006 připojeny všechny knihovny evidované na MK ČR. Trend internetizace knihoven je také součástí informační politiky státu.

V souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie se také projevila nedostatečná jazyková gramotnost obyvatel. I zde mohou veřejné knihovny sehrát svou roli a to různým způsobem – mohou samy zajišťovat jazykové kurzy s pomocí odborných lektorů nebo nabídnout své prostory pro tuto aktivitu. Obě aktivity mohou směřovat nejen k profesionálním i neprofesionálním knihovníkům, ale i k široké veřejnosti.

V programu veřejných knihoven i nadále zůstávají kulturní programy např. jako autorská čtení, literární večery, výstavy, besedy, exkurze, bibliograficko-informační lekce pro mládež, soutěže.

V poslední době se také hovoří o komunitní roli knihoven. Nejedná se o něco zcela nového, spíše dochází k uvědomění si dalších funkcí knihovny v obci, kdy knihovna je vnímána jako otevřené centrum všech obyvatel komunity, tedy nejen čtenářů. Zprostředkovává neformální setkání lidí, žijících ve stejném místě, i celých skupin, sjednocených na základě nějakého zájmu, národnostního původu či handicapu, ať již zdravotního či společenského (nezaměstnaní). Může propojovat činnost společenských a zájmových skupin, ale také se může stát zprostředkujícím článkem mezi občany dané komunity a vedením obce.

Poměrně podrobný výčet funkcí a rolí městských knihoven není samoučelný, má poukázat na rozmanitost a poměrně velký záběr činnosti knihovny. Z nich totiž vychází požadavky na vzdělání a schopnosti studujících budoucích knihovníků a informačních pracovníků. Za specifikum lze totiž u těchto menších zařízení označit **nutnost vzájemné zastupitelnosti**, což v praxi znamená znát činnost všech oddělení knihovny. Absolventi středních i vysokých škol by rozhodně měli ovládat tyto dovednosti:

- schopnost práce s výpočetní technikou a vyhledávání ve vnějších informačních zdrojích
- jazyková vybavenost
- základy psychologie a sociologie
- zpracování dokumentů
- znalost automatizovaných knihovnických systémů
- znalosti z oblasti managementu, marketingu, lobbování a public relations (s praktickými ukázkami)
- základní znalosti o reklamě a propagaci
- ucelený pohled na současnost a budoucnost knihovnictví jako oboru.

Na tyto znalosti pak nezbytně musí navazovat celoživotní vzdělávání pro pracovníky knihoven.